

ЗА ЩО ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ПОСАДИВ ПАНА ПАРПУРУ В ПЕКЛО? (есеї про деякі процеси в мові сучасної поезії)

У статті йдеться про стан мови сучасної поезії, що зумовлено загальними змінами в концептуальній та мовній картині світу. Стилістично знижена лексика дедалі «завойовує» літературний простір, стаючи нормою поетичної комунізації.

Ключові слова: концептуальна і мовна картини світу, мовна семантика, лексичне значення слова, поезія.

Якусь особу мацапуру

Там шкварили на шашлику,
Гарячу мідь лили за шкуру
І розпинали на бику.
Натуру мав він дуже бридку,
Кривив душею для прибитку,
Чужее оддавав в печать,
Без сорома, без бога бувши
І восьму заповідь забувши,
Чужим пустився промишлять.

(І. Котляревський. Енеїда. Ч. третя, строфа 82)

Чому ж Іван Петрович посадив «мацапуру» (пана Парпуру) в пекло? Автор ніби дає відповідь – за те, що «для прибитку чужее оддавав в печать». Пан Парпура, що опублікував перші три частини «Енеїди», які до того «ходили» серед читачів у рукописах, не привласнив твору, бо на титульній сторінці вказав, що це твір пана Івана Котляревського. Сама публікація, можна вважати, зробила велику послугу і письменникові, й навіть українській літературній мові, бо виявила, що є читач, який потребує текстів, писаних живою народною мовою. Ця публікація стала поштовхом для І. Котляревського до подальшої літературної творчості і вже не тільки в бурлеску. Так у чому ж річ? (Гадаю, практичний результат перевищує фінансові збитки, якщо такі були)

І тут ми підходимо до проблем сьогодення, деяких процесів, що відбуваються в сучасній українській літературній (у тому числі поетичній) мові.

Звичайно шлях формування мовної системи і мовної картини світу починають із рівня домовних уявлень (за сучасною термінологією, концептів) через рівень концептуальний (первісних понять) до рівня власне лінгвального (мовних значень). Однак наше уявлення про світ складається не тільки із превербальних уявлень, а і з тих численних відомостей, уявлень, що складаються в процесі абстрактного мислення з допомогою мовних засобів. Наприклад, для слова дерево первісним етапом є споглядання дерева з його численними ознаками (височина, товщина, структура стовбура, гілок, форма і колір листя та ін.). На підставі споглядання багатьох різних дерев виробляється поняття про цей

тип рослин і закріплюється за ним звуковий комплекс (знак) дерево, яке в лексичній системі набуває різних ознак і зв'язків, що створюють лексичне значення слова дерево. У процесі розвитку свідомості й мови слово дерево використовується для явищ, не пов'язаних із рослинним світом, явищ, які ми не можемо спостерігати безпосередньо і для наочності використовуємо слово дерево, за допомогою якого в наш ментальний рівень включаються такі явища, як родовідне дерево, світове дерево та ін. подібні. Тим самим замикається коло: ментальний (превербальний) рівень – концептуальний (логічний) рівень – власне мовний рівень (рівень мовних значень) – ментальний рівень (його збагачення за допомогою одиниць концептуального і власне мовного рівнів).

І в психології, і в логіці, і в лінгвістиці, як правило, розглядають один вектор розвитку мовної семантики – від конкретного споглядання і уявлення до узагальнення в понятті, і, зрештою, до конкретного мовного значення, що містить окремі ознаки попередніх рівнів плюс ті, що виникають уже в мовній системі, у взаємодії з іншими словами і мовними одиницями з їхніми значеннями. При цьому уявлення як явище психічне є фантомним відбитком у свідомості людини образів сприйнятих раніше предметів, явищ, фактів. Поняття ж розглядаються як узагальнене знання про ці групи предметів, об'єднаних за однорідністю суттєвих їхніх ознак. Поняття, на думку психологів, не має чуттєво-наочної форми, а існує тільки в слові [3]. Між уявленнями й поняттями як явищами різних рівнів МКС, з одного боку, немає чіткої межі, бо на основі ознак перших формується поняття, а з другого боку, існує суттєва відмінність, яка, з погляду логіки, полягає «насамперед у тому, що перше є наочним відтворенням у свідомості з тим чи іншим ступенем виразності живого, чуттєвого споглядання предметів, тоді як поняття – це узагальнене відбиття в думці окремих зв'язків і відношень між предметами та їхніми властивостями» [1, 32].

Однак нас у цьому разі цікавить питання про мовну картину світу не стільки як про засіб вираження знань щодо об'єктивного світу, скільки питання про неї як про засіб вираження духовності, пізнання духовного світу людини, тих надбань, які безпосередньо не сприймаються органами чуття. Знання про такі явища виникають у результаті складних психо- і логіко-ментальних процесів, у яких мова виступає знаряддям об'єктивації духовного світу. На цей аспект звертали увагу ще дослідники XIX ст. Так, О. Потебня писав: «Можна залишатися на заспокійливій думці, що наше власне світоспоглядання є правильним відбитком з дійсного світу, але ж не можна нам не бачити, що саме у свідомості полягали причини, чому людині періоду міфів світ поставав таким, а не іншим» [2, 111]. Із зворотного зв'язку між власне мовним і превербальним рівнем МКС, із того, що знання, здобуті не просто безпосереднім спогляданням, сприйманням органами чуття, а шляхом формування й освоєння духовних цінностей логічним шляхом за допомогою мови, впливає велика вага мови у формуванні духовного світу людини (про що багато говорено, і що наче не викликає сумнівів). Однак із цього випливає й другий висновок, про який ми, напевне, здогадуємось, але не надаємо цьому окремої уваги: якщо мова відіграє таку велику роль, то вона і ментальність та духовний світ людини перебувають у

прямій взаємній залежності: усякі зміни ментальності ведуть до змін у МКС, а зміни в мові закономірно викликають адекватні зміни в менталітеті.

Цей процес, наприклад, особливо помітний з кінця ХІХ ст. у зв'язку з винаходами й відкриттями в галузі матеріальної культури: поява нових технічних пристроїв і приладів (радіо, телефон), нових засобів пересування у просторі (на землі – автомобіль, автобус і багато інших; у повітрі – літак, парашут, вертоліт, або гвинтокрил та гелікоптер, ракета), із застосуванням нової техніки в ЗМІ і т.д., що покликала до життя значні шари нової лексики. В останні роки цей процес поширюється і на ту частину МКС, що пов'язана зі сферою духовного життя людини: відбуваються складні переміщення, переінтеграція стильових шарів лексики у відповідності з формуванням або переформуванням розуміння прекрасного і потворного, негативного в житті. Так, протягом ХІХ та ХХ ст. в українській літературній мові відбувалося своєрідне очищення від усього грубого, буденного, натомість формувався шар естетично позитивної, часом умовно поетичної лексики в літературі. У наші дні відбувається протилежне явище – лексика згрубіла, просторічна, яку так старанно оминали представники класичного красного письменства, пересувається в активний словниковий фонд носіїв мови, у ЗМІ і навіть у сферу поетичного: уже в ліричній поезії можна сказати «темнота вирячила очі», «нажлуктитися шампанського», а то й просто вжити нецензурне слово. Не менш великі шари лексики, що виражають духовний світ людини (те, що прийшло в нашу картину світу через мову і осягнуто людиною через неї) – чесність, порядність, цнотливість, справедливість – поступово звужують сферу вжитку і частотність свого функціонування, усе рідше трапляються в спілкуванні, тим самим збіднюючи й індивідуальну, й колективну МКС. Внаслідок цього деформується мовна картина світу за рахунок переінтеграції лексичних шарів, а те, що стає домінуючим у МКС, стає домінуючим і в ментальності, і в духовному житті народу, і, навпаки, те, що згортає своє вживання, вимивається і з мови, і з ментальності, зрештою з духовного світу людини. Отже, зміни в лексичній системі на рівні МКС можуть приводити до змін у концептуальній і до переінтеграції ознак у домовних уявленнях.

Наприклад, часте вживання слова в певному обмеженому значенні, ускладненому додатковими семами, фіксується в концептуальній, а потім і в мовній картині світу і переходить навіть у схованку домовного знання, обростаючи певними асоціаціями. Сьогодні під впливом нового досвіду, що включився і в нашу свідомість, і в нашу мову, чимало (переважно) міських мешканців, коли чують слово зілля, не згадують те різнотрав'я, що зростає в полі, на луках, у саду, у лісі, а при слові травка думають не про ту, що зеленіє, а швидше згадують про наркотичні засоби, бо саме в такому значенні щоденно чують це слово в буденному мовленні, а також по телебаченню, у ЗМІ. Подібної деформації зазнало і значення слова голубий. Значна частотність уживання подібних слів фактично є рекламою таких явищ, що особливо небезпечно для молоді, яка швидко переймає все «нове» і намагається досвідно перевірити значення і сутність подібного.

Часте повторювання певних слів і текстів приводить до «зомбування» суспільства або його частини. Під впливом американізму «займатися любов'ю» слово любов втратило семи, пов'язані з духовним єднанням людей, а на перше місце вийшла ознака біологічної сутності, внаслідок чого слово любов у щоденному вжитку для багатьох стало дорівнювати значенню слова секс. А це у свою чергу закріплюється у свідомості як домінуюча ознака. В українській мові слово *любов* позначає почуття, а не дію. Така деформація значення негативно впливає і на ціннісні установки особистості, і на таку важливу власне людську сферу життя, якою є сім'я. У такий спосіб під впливом зовнішніх факторів, що закріплюються мовою, руйнуються духовні традиції і ментальність у ставленні до стосунків між чоловіком і жінкою.

Збільшення або зменшення частотності вживання певних слів вносять, а не тільки фіксують наявність або відсутність певних явищ. Особливо це стосується слів, що називають абстрактні явища, що характеризують зовнішні риси і внутрішні властивості людини. Так, основною ознакою (позитивною) жінки стала «сексуальність» і «еротичність» (до речі, це пов'язано з деформацією значення слова «любов»). Тому при характеристиці жіночої (та й чоловічої) вроди і внутрішнього світу рідко вживаються слова *красива, вродлива, горда, розумна, добра* (або *зла*), *шляхетна* (або *брутальна*), *лагідна, ніжна, дбайлива*, і можна наводити незамкнений ряд ознак, які завжди були пов'язані в ментальності народу з концептом *жінка*. Наведені приклади свідчать про складну взаємодію трьох рівнів мовної картини світу – психоментального, концептуального і власне мовного, а також про роль останніх у вираженні домовних уявлень на рівні концептів (нерозчленованої сукупності ознак певного явища), на рівні узагальнених понять, що формуються з допомогою мови, і на рівні лексичних значень. При цьому напрямок взаємодії йде не тільки від досвідного знання через концепти до логічних узагальнень – понять – і до лексичного значення, а й навпаки, – від знань, здобутих логічно з допомогою мови (не відомі нам із практики об'єкти, напр., іхтіозавр, австралопітек, Бермудський трикутник; явища, пізнані шляхом умовиводів, такі, як пізнання, закон, людяність) до нашого ментального рівня, у якому вони знаходять відповідні ознаки, що органічно включаються в домовну і мовну картини. Саме з допомогою мови людина осягнула такі визначальні для неї явища, що сприймаються не окремими органами чуття, а як цілісний комплекс: такі, як *свобода, незалежність, добро і зло, воля*. Із приводу останнього згадаймо поему Лесі Українки «Одне слово», де трагедія людини полягає в тому, що оточення не розуміє героя, не маючи слова, яке називало б і виражало поняття «воля».

У взаємодії рівнів МКС відбиваються етапи діалектичного шляху пізнання: від безпосереднього спостереження (пізнання концептів і їхніх ознак на домовному рівні) до узагальнення (на рівні концептуальному), до мовної практики. Мовна практика дає нові об'єкти безпосереднього спостереження, уявлення і далі веде до нових узагальнень і мовної практики.

Цей аспект мовної картини слід, гадаю, мати на увазі деяким сучасним поетам, які наче б то епатажно використовують згрубілі, а то й брутальні слова, лексику, що виражає «нижчі» почуття, а то й фізіологічні процеси, для яких

поетичними здаються слова *менструації* й *полюції* (останні римуються з *революції*), *запах котячих фекалій* і т.ін. Спустившись нижче натуралізму, до чистої фізіології, ризикуєш ніколи не піднятися (якщо в сучасному стилі – не *виборсатися*), не виринути на свіже повітря.

І до чого тут І.П. Котляревський і його “Енеїда”, а тим більше пан Парпура («мацапура»)? За що поет вмістив останнього в пекло? Не за те або не тільки за те, що той видав «чуже». А за те, що той опублікував текст, який не був розрахований на публікацію (пізніше поет не тільки нові частини писав більш стримано, а й перші (вже опубліковані) відредагував, знявши деякі «пересади» в гуморі.

Сучасні письменники (й письменниці), які захоплюються «зниженим» стилем, а то й брутальними лайками, ризикують опинитись в історії літератури й літературної мови на найнижчому шаблі – «у пеклі», незважаючи на «авторитетність» зарубіжних зразків, які вони наслідують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. / Д.С. Лихачев. – М., 1993. – № 1.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 2 т. / А.А. Потебня. – М., 1958.
3. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М., 1997.

The article is about a state of language of modern poetry, that is conditioned by general changes in the conceptual and linguistic world's picture. Stylistically reduced vocabulary «conquers» a farther literary space, becoming a norm of poetic communion.

Key words: conceptual and linguistic pictures of the world, linguistic semantics, lexical meaning of word, poetry.

Кравець Л.В.

ПРОБЛЕМА ТЕКСТУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті стисло викладені результати аналізу найбільш помітних лінгвістичних інтерпретацій тексту. Визначені й проаналізовані основні текстові категорії. Подано сучасне узагальнене тлумачення тексту.

Ключові слова: текст, текстова категорія, ознаки тексту, адресат, адресант.

До вивчення тексту дослідники підійшли ще на початку ХХ ст. (праці В. Я. Проппа, О. М. Пешковського, Б. В. Томашевського, В. Б. Шкловського,